

Lof der Zotheid 1511-2011

Door Leo Molenaar

Historicus en bestuurslid stichting Huis van Erasmus

[lead]

Bijtende spot in een quasi lachwekkend jasje: Erasmus wist precies hoever hij kon gaan. Leo Molenaar leidt *De lof der zotheid* in en vraagt zich af of dergelijke narrentaal vandaag nog wenselijk en mogelijk is.

[tekst]

Vijfhonderd jaar geleden publiceerde Erasmus de *Lof der Zotheid*, een boek dat hem de kop had kunnen kosten. Een paar jaar later schreef hij een satire over paus Julius II, de mecenas van Rafael en Michelangelo, die met zijn ‘aflatenhandel’ de Romeinse Sint Pieter en de Sixtijnse Kapel kon financieren. Erasmus heeft deze collaborateurskunst nooit kunnen waarderen. In deze *Julius Exclusus* komt de overleden legeraanvoerder en kerkvader bij de hemelpoort, met tienduizenden trawanten die hij het paradijs had beloofd, om door sleutelhouder Petrus te worden weggebonjourd. Erasmus publiceerde dit anoniem, en bezwoer bij herhaling, als de apostel Petrus op Gethsemane, dat hij er niets mee te maken had (“ik ken dat boek niet”). Hij haalde zich de haat op de hals van de theologen van de Parijse Sorbonne, en moest vrezen voor de pauselijke en de keizerlijke justitie. Erasmus sprak zich eerder uit voor de opheffing van het celibaat - “bestaat er een verderfelijker gesel of vloek die de hemel of de hel op ons af kan sturen” - , waarbij hij toespelingen maakte op het seksuele misbruik: “ik zou ervan gaan blozen als ik vertelde tot welke dieptes van perversie mannen die zich tegen de natuur verzetten, vaak zinken”. Later propageerde Erasmus de ‘belijdenis’ van christenen als vrije bevestiging van hun doop. Omdat dit de mogelijkheid opende van een herroeping van het geloof, verklaarde de Sorbonne dat hij een ketter was.

Frontale aanval

Erasmus, bastaardzoon van een priester en een apothekersassistente, was, na het overlijden van beide ouders aan de pest, tegen zijn wil in een klooster opgenomen. Hij ontsnapte door zijn verbijsterende geleerdheid, waarmee zijn meerderen op hun reizen pronkten. Hij kende de klassieke Latijnse en Griekse schrijvers en had Grieks geleerd om het *Nieuwe Testament* te kunnen vertalen. Deze basistekst voor het christelijk geloof was duizend jaar ervoor door kerkvader Hieronymus in het Latijn vertaald. De geest van de Renaissance, ‘terug naar de bronnen’, had Erasmus bezielde om het evangelie te voorzien van inzichten op taalkundig gebied. Toen hij in *Lof der Zotheid* de bijbel op de korrel nam, koos hij voorbeelden van dwaasheid uit de teksten over Christus. Een paar jaar later verscheen inderdaad Erasmus’ vertaling, en stond hij in Europa op een eenzame hoogte van geleerdheid. Hij correspondeerde met paus Leo X en was raadsheer van koning Frans I, koning Hendrik VIII en de Habsburgse koning en Duitse keizer Karel V. Zijn lenige Latijn, de taal die alle geletterden in Europa begrepen, maakte school.

De Europese wereld werd beheerst door de theocratie van Rome en de oorlogen van de christelijke vorsten. De kritiek op de misbruiken van de kerk was algemeen. Erasmus, een

goede veertiger toen, besloot tot een frontale aanval met behulp van zijn vrouwelijke nar *Stultitia*, *Zotheid*. In een opdracht aan Thomas More, wiens naam in het Grieks, *Moria*, eveneens zotheid betekent, wees hij zijn voorgangers aan: Lucianus, Homerus, Vergilius, Ovidius en Seneca. Hij kende hun werk grondig, had hen in de historische uitweidingen bij duizenden *Spreekwoorden* (*Adagia*) aangehaald. De boekdrukkunst was uitgevonden, en Erasmus' brieven vonden hun weg in druk door Europa. Hij dacht dat 'Rome' door kritiek van binnen uit hervormd kon worden. Als tegenstanders van *Zotheid* haar van ketterij betichtten, vroeg Erasmus hun wat ze konden verwachten van een zottin? Hij schreef More: "Altijd heeft men aan het vernuft de grootste vrijheid gelaten om straffeloos op geestige wijze de spot te drijven met het dagelijkse leven der mensen, mits die vrijheid niet in bandeloosheid ontaardde". Erasmus, die voor eigen rekening schreef, keerde zich tegen de machthebbers: tegen de paus, tegen de christelijke vorsten, tegen verwaten theologen en gulzige monniken, tegen geldbeluste bisschoppen en kardinalen, maar ook tegen verwaande taalmeesters en wetenschapsmensen.

Wijze dwaasheid

De *Lof der Zotheid* is een lofrede van de godin *Stultitia* op zichzelf. En op haar dienaressen zoals Eigenliefde, Vleierij, Vergeetachtigheid, Werkschuwheid, Genotzucht, Onverstand en Weelderigheid. Zij begint met het behandelen van kindsheid en ouderdom, huwelijk en hartstocht, liefde en vriendschap, oorlog en wetenschap: overal ontwaart zij dwaasheid. Ieder vleit zichzelf en verwerft door pluimstrijkerij zijn eigen gunst. En hoe vermeederen deze mensen zichzelf, zijn daarbij redelijke organen betrokken zoals het oog, het oor of de hand? Maar nee, "veeleer plant het deel, dat zo dwaas en zo belachelijk is, dat men het zelfs niet zonder lachen kan noemen, het menselijk geslacht voort". Zij concludeert dat er geen wijsheid is zonder zotheid, en dat alleen de *Zotheid* het leven dragelijk maakt. Als bekwaam dialecticus verkeert *Stultitia* alle begrippen in hun tegendeel. Zij speelt dat klaar door 'wijsheid' te reduceren tot 'rede', waardoor Haar kritiek vrij spel heeft. Zij heeft de lachers op Haar hand, en kan een potje breken bij de lezers.

In het tweede deel geeft Zij kritiek op de bovenlagen van de samenleving, vooral de geestelijkheid. *Stultitia* geeft lachwekkende voorbeelden van heiligenverering, pelgrimstochten, wijgeschenken, "zo zoet is het volslagen gemis van wijsheid dat de mensen bidden van alles eerder bevrijd te worden dan van de zotheid". Het leven van de christenen krioelt van dolheden, die de priesters bevorderen omdat zij daarbij baat hebben. *Zotheid* stelt de "onware aflaatbrieven" aan de kaak, die de kopers zouden bevrijden van hun zonden en immense rijkdom leverden voor de kerk van Rome. De menselijke geest is zo gevormd dat schijn veel meer vat op hem heeft dan de waarheid, beweert *Zotheid*: woon eens een kerkdienst bij. Als de preek over een ernstig onderwerp handelt vallen de mensen in slaap, "maar als de schreeuwer een of ander oudewijvenverhaaltje begint, worden allen wakker, richten zich op en luisteren met open mond". Over godgeleerden, monniken en boetpredikers gaat *Zotheid* tientallen pagina's uit haar dak: alles wat in de hel geschiedt kunnen zij zo haarfijn afschilderen, dat zij daar wel een tijd moeten hebben doorgebracht. Ook bij de pausen staat Zij lang stil: alsof er verderfelijker vijanden bestaan dan goddeloze pausen, die door hun verpestend levensgedrag Christus vermoorden. Vergeleken met de kritiek op de clerus komen

de vorsten en de hovelingen, “de meest kruipende, slaafse, laffe en lage wezens”, er goed van af, hoewel er weinig van hen overblijft.

Na deze tirade, met een houdbaarheid van eeuwen, volgt een ‘christelijk’ einde dat veel mensen thans ten onrechte overslaan. De theologen van Parijs en Leuven noemden dat slot destijds godslasterlijk. *Zotheid* geeft daarin voorbeelden die duidelijk maken dat zowel de klassieke literatuur als het *Nieuwe Testament* veel dwaasheid bevat. In de evangeliën koestert Christus een voorliefde voor kinderen, vrouwen en simpele vissers. Van de redeloze dieren voelt hij voor dieren die niets hebben van de slimheid van vossen: hij rijdt op een ezel en bestemt het schaap voor het onsterfelijke leven, het dwaaste dier van alle. Christus ziet zichzelf als schaapherder en stemt in als de apostel Johannes hem aanduidt als ‘lam Gods’: “Wat verkondigen deze woorden anders dan dat alle mensen dwaas zijn, ook de vromen? Dat ook Christus zelf om de dwaasheid der mensen tegemoet te komen, ofschoon hij de wijsheid des Vaders was, toch in zekere zin dwaas is geworden.” Hij had de zonden weggenomen door middel van de dwaasheid van het kruis, “door zotte en domme apostelen aan wie hij ijverig dwaasheid voorschrijft, hen van de wijsheid afschrikkend, terwijl hij hen wijst op het voorbeeld van kinderen, leliën, mosterdzaad en mussen, domme en redeloze zaken die alleen naar de leiding der natuur, zonder enige kunst of zorg, hun leven doorbrengen”. *Zotheid* concludeert dat “de christelijke godsdienst verwantschap vertoont met de zotheid”. Immers, “knapen, grijsaards, vrouwen en gekken scheppen meer dan alle anderen vermaak in heilige en godsdienstige zaken, en staan daarom het dichtst bij de altaren”. De stichters van godsdiensten zijn dan ook verbazend onnozel, “en de bitterste vijanden van de wetenschap”. Het spreekt vanzelf dat God, de schepper van de wereld, de mensen verbood om te proeven van de vruchten van de boom der kennis, want kennis vergiftigt het geluk. Geen wonder ook dat Christus aan het kruis voor zijn onnozele moordenaars bad: “zij weten niet wat ze doen”. De hoogste zaligheid voor christenen is een soort van waanzin. Wat voor leven in de hemel wensen de vrome zielen? De joodse profeet beloofde hun in het *Oude Testament* “hetgeen het oog niet heeft gezien, en het oor niet heeft gehoord, en in het hart des mensen niet is opgeklommen, hetgeen God bereid heeft voor die hem liefhebben”. Zij die deze zaligheid aan den lijve ervoeren “spreken enkele vrij onsamenvangende woorden en dat niet op de gewone mensenmanier, maar zij geven geluiden zonder zin, vervolgens verandert telkens de uitdrukking van hun gelaat geheel en al; nu eens zijn zij vrolijk, dan weer neerslachtig, nu eens ziet men hen wenen, dan weer lachen, een andere keer zuchten zij: kort en goed, zij zijn in waarheid geheel buiten zichzelf.” Later zeiden zij dat zij eeuwig op deze wijze waanzinnig wensten te zijn, en loofden aldus *Zotheid*. Erasmus’ lezers waren zich bewust van de gelijkenis met de uitstorting van de Heilige Geest, de kern van het Pinksterfeest, een van de meest heilige passages van het *Nieuwe Testament*.

In dit slot dreef Erasmus de spot met sleutelteksten van de bijbel. Die waren voor hem niet heilig, maar mensenwerk en dus vatbaar voor discussie. Achteraf begrijpt de lezer de immense invloed, die Erasmus’ boek heeft uitgeoefend. Zelfs ingewijden zien daar soms overheen. Een vertaalster van de *Lof*, Petty Bange, protesteerde in *Trouw* recentelijk tegen het nodeloos verheffen van het boekje: “Het is een zeer leesbaar geheel, geestig, spits en soms ook wel een beetje vilein boek. Maar een van de meest invloedrijke werken, dat lijkt me toch niet.” In actuele politieke debatten wordt het als een gegeven aanvaard dat christenen, anders dan veel moslims, gewend zijn aan kritische opvattingen over hun bijbel en dat zelfspot hen

niet vreemd is. De bijbel is een historisch boek, en met de tijd veranderen de zeden en gebruiken. De *Lof* legt de grondslag voor de moderne opvatting dat een verantwoordelijk christen zelf mag wikken en wegen over een goddelijke test. Hij mag ondanks Onan aan geboortebeperving doen, en zij mag homoseksueel zijn ook al zagen de schrijvers van de bijbel dat twee- en drieduizend jaar geleden heel anders.

Erasmus toont in de *Lof* een lijst kenmerken van universele beschaving: een onbevangen oordeel, nietsontziende kritiek, sublieme zelfspot, wetenschappelijke integriteit, dapperheid en weldadige humor. Het boek heeft veel strijdbare drukkers en vertalers op de brandstapel gebracht. De 'reislustige' Erasmus, om het eufemistisch te zeggen, heeft die stapels steeds ontlopen.

Erasmus heeft de *Lof* geschreven als onderdeel van een krachtmeting van geleerden, zijn 'Republiek der Letteren', voor een betere wereld. Omdat de kritiek op de theocratie algemeen was, werd Erasmus' kritiek onder geletterden, van laag tot hoog, onderschreven. Hij zette koers op een daadkrachtige hervorming van de katholieke kerk. Zijn project werd tijdens zijn leven doorkruist door twee kerkscheuringen. Een 'protestantse' van onderop door de radicale Maarten Luther, door Erasmus' *Lof* gestimuleerd, die zou leiden tot een honderdjarige oorlog in Duitsland en een tachtigjarige om de godsdienstvrijheid van onze Spaanse Nederlanden. En een Anglicaanse scheuring van bovenaf door Hendrik VIII, omwille van een zoveelste maîtresse, waarbij Erasmus' boezemvriend Thomas More werd gedood. De *Lof* was een vermetele literaire zet van een machteloze, die door de kerkscheuringen werd weggevaagd. Zijn werk werd twintig jaar na zijn dood door de Romeinse curie op de *Index* van verboden boeken geplaatst, met vooraan *Lof der Zotheid*.

Porseleinen toverwereld

Heeft de nar nog betekenis voor de actuele maatschappijkritiek? Natuurlijk hoeft kritiek niet steeds dezelfde vorm aan te nemen. Toch was de *Lof* de proeftuin voor een van de meest geslaagde Nederlandse satires: die van de Haagse narren Jacobse en Van Es, de oprichters van de *Tegenpartij*. Van Kooten en De Bie schiepen personages die kèhhagde maatschappijkritiek uitspuugden. Hun scheppers voelden aan dat er een ongezond grote tegenstelling was ontstaan tussen wat er op straat gezegd werd, en wat er in politiek Den Haag gaande was. Als 'correcte' kijkers geschokt reageerden op hun teksten, konden zij erop wijzen dat het slechts narren waren. Net als Erasmus deed met *Zotheid*. Twintig jaar voor Fortuyn en Wilders analyseerden zij in literaire teksten wat er aan de hand was, en smeekten zij om een politiek antwoord. Die echte Haagse wereld van de *Tegenpartij* werd niet begrepen door de bewoners van het Binnenhof. Die houden zich nog steeds bezig met een porseleinen toverwereld van ongefundeerd idealisme, zoals bleek bij de instemming van Groenlinks op een politiemissie met F16's in Afghanistan. Toen het publiekssucces van het incorrecte wereldbeeld van Jacobse en Van Es hun ontwerpers de neus uitkwam, liquideerden zij hen bij een aanval op Het Binnenhof (1982). Die *Tegenpartij*, partij van vrije Hollandse jongens, beleeft nu al twee spraakmakende afleveringen.

Een andere vraag is of de vorm van Erasmus' satire nog actueel nut kan hebben. Het is dan een voorwaarde voor de satiricus dat er een totalitaire ideologie bestaat, waartegen een wijdverbreide oppositie bestaat waaraan hij kan appelleren, waarbij de anonimiteit van de nar hem/haar helpt te overleven. Het christendom heeft zijn Erasmus al gehad. Denk eens aan het

financierkapitalisme dat van binnenuit beschreven zou kunnen worden, waarbij de monsterlijke gevolgen voor mens en natuur van het functioneren van deze wereldwijde moloch zouden worden belicht. De verkoopsuccessen met onthullingen van kleine visjes zoals Ahold of ABNAMRO maken duidelijk wat voor immense behoefte er zou bestaan aan een dergelijke publicatie. Wat de godsdiensten betreft wacht ik met smart op een satire van binnen de islam: dat een 'nar' nodig is, heeft Rushdie duidelijk gemaakt. Die schreef meeslepend over de oorsprong van Mohammeds islam en over de drie vrouwelijke goden die Allah in Medina voorgingen: het boek had niet de ridiculiserende strekking van de *Lof*, maar toch waren de rapen gaar. Wat een intense belangstelling zou hiervoor zijn: die zou die van de koranhertalingen van Kader Abdolah ver te boven gaan. De satiricus kan wijzen, net als Erasmus deed, op de vreedzame islam onder het wrede masker van de fundamentalisten. Of neem het communisme van Mao's China, waar een anonieme 'nar' van binnenuit een beeld geeft van de weldadige uitgangspunten van het marxisme in wisselwerking met het huidige staatskapitalisme. Een en ander gelardeerd met de geschiedenis van de communistische partij en voorzitter Mao. Ik kan me dus een stapeltje narrenboeken voorstellen, dat ik niet ongelezen zou laten.

Bronnen

Erasmus, Athenaeum, deel 2, *Lof en Blaam* (2004), bevat *Lof van het huwelijk* (over het celibaat), *Lof der Zotheid*, *Brief aan Van Dorp* (verweer tegen kritiek op *De Lof*) en *Julius buiten de hemelpoort*. Voor €14,95, bij De Slegte. Ik gebruik de vertaling van Kan met de jeugdplaatjes van Holbein. Naast Erasmus schilderde hij de hofhouding van Frans I en Hendrik VIII: brood op de plank, net als bij Michelangelo.

Polemieken van auteur rond Erasmus op www.leomolenaar.nl/nieuws/erasmus zoals *De eerroof van Erasmus*, *Rotterdams Jaarboekje*, 2010 (met citaten over de belijdenis) tegen Kisch, Oberman en dominee Jansen. Overgenomen door *De Vrijdenker*.